

És un autèntic museu a l'aire lliure que espera encara la seva rehabilitació plena, malgrat la consciència que des de fa uns anys ha pres l'Administració municipal de la riquesa artística i històrica que amaguen els cementiris de Barcelona i la necessitat de vetllar per la seva preservació.

El cementiri de Poblenou: memòria de la Barcelona contemporània

TEXT
Daniel Venteo

FOTOS
Carlos Bosch

● Tot i l'atenció que historiadors i arquitectes li han dedicat, el cementiri del Poblenou continua sent un gran desconegut per a molts barcelonins. Hi ha contribuït, sens dubte, l'abandonament al qual ha estat sotmès durant dècades, tendència que afortunadament ha canviat en els últims anys gràcies a uns renovats Serveis Funeraris de Barcelona que són ben conscients del patrimoni històric, artístic i cultural que representen els cementiris de la ciutat. La posada en marxa d'iniciatives com ara La Ruta dels Cementiris (juny de 2004) i l'exposició sobre l'art als cementiris barcelonins (Casa Amatller, novembre de 2004) contribueixen a popularitzar uns espais que, tot i que conserven necessàriament la seva naturalesa íntima i familiar, ja han passat a formar part del patrimoni urbà de Barcelona.

Cementiri General de Barcelona, de l'Est, de Llevant, vell, etc.: el cementiri del Poblenou forma part de la trama urbana i de l'imaginari col·lectiu de Barcelona. Per als poblenovins és una referència més del barri i així apareix, com no podia ser d'una altra manera, a l'obra literària de l'escriptor més prestigiós i estimat d'aquest barri: Xavier

Benguereel i Llobet. Des de la seva primera novel·la, *Pàgines d'un adolescent* (1930), fins a la seva emblemàtica *Icària, Icària...* (1974), passant per d'altres ambientades al Poblenou com ara *Suburbi* (1936) o *Llibre del Retorn* (1977), el cementiri vell és un escenari més de la vida quotidiana dels personatges de la rica obra de Benguerel. Històricament, tanmateix, el barri i el cementiri s'han ignorat mútuament, han viscut d'esquena l'un de l'altre, ja que la imponent tàpia de la vorera del carrer del Taulat es contraposa als edificis d'habitatges de la vorera del davant, sense cap mena de diàleg possible. Als segles XVIII i XIX, com veurem més endavant, el cementiri va ser el cementiri de Barcelona, orientat cap a aquesta, però en terrenys del municipi de Sant Martí de Provençals. Després de la inauguració del de Montjuïc, el 1883, al recinte s'hi va enterrar poca gent perquè quedava petit i després de l'agregació de Sant Martí a Barcelona, el 1897, va esdevenir un entrebanc en el procés de creixement urbà, tot i que per a molts d'altres, el cementiri –de fet, la seva tàpia– es va convertir en una paret més dels centenars de barraques que existien entre aquest i la via del tren, on

actualment hi ha el passeig de Carmen Amaya i on durant dècades, fins a la remodelació olímpica de 1990, hi havia un nucli de barraquisme on han viscut milers de barcelonins: el Transcementiri.

Apropar-nos a la història bicentenària del cementiri del Poblenou ens ajudarà a conèixer la pròpia història de la ciutat i dels seus ciutadans; perquè, tal com va dir l'historiador Manuel Arranz, el recinte és una veritable "lliçó d'història barcelonina".

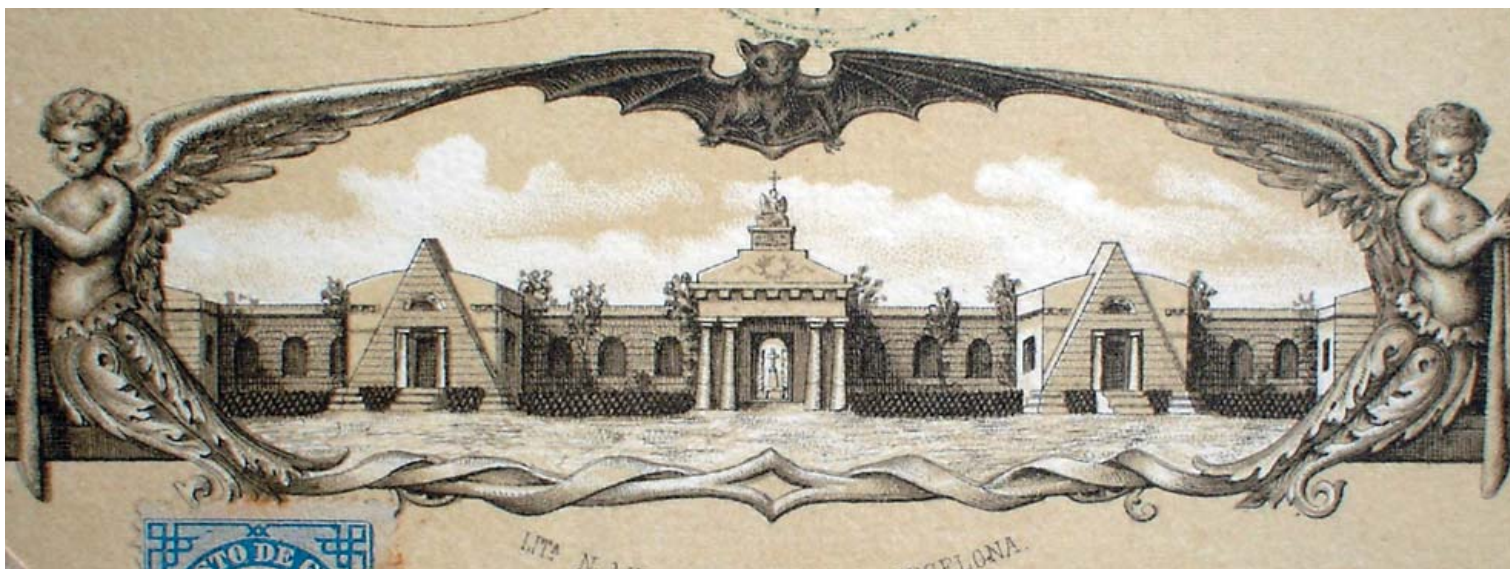
EL CEMENTIRI DEGÀ DE BARCELONA

Els estralls causats pels brots d'epidèmies han estat un fet determinant de les preocupacions per la higiene al llarg dels segles XVIII i XIX. A Espanya l'epidèmia originada al fossar parroquial del port guipuscoà de Pasajes l'any 1781 –al temps que l'Acadèmia Mèdico-Pràctica de Barcelona denunciava la insalubritat dels de Santa Maria del Mar i del Pi– va provocar un debat a la cort que va culminar amb les reials cèdules de Carles III de juny de 1786 i abril de 1787, que ordenaven la supressió dels cementiris parroquials i la construcció de nous recintes funeraris fora dels nuclis urbans. Carles III feia realitat a Espanya els avenços en matèria de cementiris que s'havien produït

La singularitat del cas de Barcelona és que la construcció del primer cementiri de nova planta fora de la ciutat, edificat entre 1773 i 1775, és més d'una dècada anterior a les disposicions reials. El projecte inicial data, fins i tot, d'abans. La idea es remunta al 1768, quan el bisbe Josep Climent aconseguí del monarca uns terrenys que havien estat dels jesuïtes, expulsats un any abans.

El primer cementiri de nova planta de Barcelona i el primer de tot el país va ser inaugurat i beneït pel bisbe Climent exactament a les tres de la tarda el 13 de març de 1775. A la Biblioteca de Catalunya es conserva impresa la intervenció que hi va pronunciar en català, amb tots els detalls de la cerimònia. El recinte es reduïa a un mur de tancament per evitar les profanacions i una capella que hostatjava ossos exhumats procedents de parròquies i convents. No va tenir mai un caràcter monumental, fet que va ser criticat pels sectors benestants de la ciutat, que volien continuar sent enterrats a l'interior dels temples centenaris. Al cementiri del bisbe hi van anar a parar fonamentalment els cadàvers de persones sense recursos i de les que morien als hospitals.

Uns anys més tard, la guerra de la Independència no només va frenar la realització d'un projecte per construir nous

a França i Itàlia durant les dues dècades anteriors. Aquestes mesures d'higiene i d'aprofitament del sòl es produïen en un context de gran creixement demogràfic, tot i que d'estancament urbà.

Cal recordar que durant la segona meitat del segle XVIII l'aprofitament de les escasses reserves de sòl es va convertir en una preocupació destacada de les polítiques urbanes. Molts d'aquests espais eren els nombrosos solars dels fossars parroquials, com els de Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi, Sant Pere de les Puel·les, Sant Cugat, Sant Just i Pastor o Sant Pau del Camp, que l'Ajuntament maldava per convertir en nou espai públic.

cementiris, després del brot de febre groga de 1804, sinó que va ocasionar la destrucció del cementiri del bisbe, construït dins de la milla estratègica de defensa de la ciutat. Va ser enderrocat l'estiu de 1813 per les tropes napoleòniques, juntament amb d'altres construccions, com el cementiri de Jesús, a Gràcia, que militarment feien nosa.

EL PROJECTE D'ANTONIO GINESI

Després d'una polèmica sobre l'emplaçament del nou cementiri, finalment les màximes autoritats civils i militars, juntament amb el bisbe Pau de Sitjar, van determinar que el millor espai era el que havia ocupat el del bisbe

La façana del cementiri segons un model de Ginesi. A la pàgina anterior, el grup "El petó de la mort", de Jaume Barba (1930), en què un esquelet alat substitueix el tradicional àngel de la iconografia religiosa funerària.

El panteó neoclàssic del comerciant Carlos Torrens Miralda, obra de Josep Fontserè. A la pàgina següent, creu d'inspiració celta de Leandre Albareda

“El disseny proposat per Ginesi va ser una aportació personal al llenguatge neoclàssic dominant, fet que li va valer la crítica del màxim exponent de l’arquitectura acadèmica”.

Clement. L’any 1818 el Bisbat, que de nou dirigia i sufragava les obres, va encarregar el projecte al jove arquitecte italià Antonio Ginesi (1790-1824), que residia a Barcelona en qualitat de vicecònsol del Gran Ducat de Toscana. El nou cementiri era beneït i inaugurat el 15 d’abril de 1819 i estava totalment sota control eclesiàstic. Les coses van canviar uns quants mesos després amb la restauració del règim constitucional, que va intentar donar més visibilitat social a les juntes d’obrers de les parròquies amb una major representació, tot i que el domini episcopal es va restituir plenament amb el retorn de Ferran VII al poder al final de 1823.

El disseny proposat per de Ginesi –que és el que trobem en l’actualitat, amb les ampliacions posteriors– va ser una aportació personal de l’arquitecte italià al llenguatge neoclàssic dominant, fet que li va valer la crítica del màxim exponent de l’arquitectura acadèmica, Antoni Celles, director de l’Acadèmia d’Arquitectura de Barcelona. Aquest i Ginesi van mantenir un encès debat a les pàgines del *Diario de Barcelona* al llarg del 1823. Celles va qualificar el jove italià d’arquitecte “cismàtic” per no respectar les lleis de l’arquitectura i afirmava, entre d’altres coses, que “*el que se separe pues de estos preceptos hasta el grado de hacer de forma piramidal las casas de habitación, y las capillas de los cementerios enriquecidas con nimios adornos, y formadas de partes etereogeneas, tendrá la desgracia de asemejarse a Borromini y a Churriguera, que corrompiendo los bellos principios del arte solo hallaron su celebridad entre los que no racionaron*” (17 d’abril de 1823).

Sense perdre el bon humor, Ginesi li va contestar que “*infeliz la obra que no merece siquiera la crítica*”, per, tot seguit, sentenciar de manera kantiana que “*en obras de gusto cada uno tiene su modo de ver; y no todos alcanzan el verdadero modo de ver por más que hayan leído el librito que trata de este arte y que con el mismo en la mano escaminen las obras que se proponen criticar*” (30 d’abril de 1823). I uns dies més tard, tancant la polèmica, Ginesi conclouia que “*dejo a parte de contestar a otras impertinentes puerilidades, pues no somos aquí entre niños del aula y me contentaré con asegurar al Sr. A. C. que he visto, como desea, los jónicos, griegos y romanos, que he visto las órdenes de arquitectura, que sé (como sabe todo pobre estudiante) a que servían las ejederas y el destino que los anti-*

guos daban al friso y le suplicaré finalmente tenga la bondad en adelante de dejarse de estas frioleras escolásticas y de hacerme la justicia de creer que quien ha perdido su juventud y su salud en los desiertos de la Grecia y del Egipto, y dado a luz los más pequeños detalles de los mejores monumentos de todas épocas, sabría sin duda si lo juzgara a propósito, dibujar un orden de arquitectura completo, sin que le faltasen ni una siquiera de sus muchas demasías” (13 de maig de 1823). A Celles se li escapava que com a resultat dels seus viatges Ginesi havia escrit l’obra *Nuovo corso d’architettura civile dedotta dai migliori monumenti greci, romani, e italiani del cinquecento* (Florència, 1813, reeditada el 1997) i que, efectivament, el seu estat de salut no devia ser gaire bo perquè l’arquitecte italià moria un any després a l’edat de trenta-quatre anys i era enterrat al mateix cementiri que ell havia projectat. A Barcelona Ginesi va deixar vídua Dolores Rodríguez, que el 1832 intentava ser localitzada infructuosament a les pàgines d’*El Brusi* pel cònsol general de Toscana per un assumpte relatiu a la successió de l’arquitecte italià.

Una de les característiques principals del projecte de Ginesi és el tractament igualitari de les galeries de nínxols –fet que també va irritar la societat benestant–, comple-

Panteó projectat el 1907 per Mariano de Thós, un dels pocs exemples modernistes del cementiri.

A la pàgina següent, panteó neogòtic de l'arquitecte Josep Oriol Mestres, i una altra mostra de construcció modernista, obra d'Enric Sagnier.

mentades amb unes quantes sepultures a terra, amb lloses exactament iguals i de la mateixa tipografia que les de l'interior de les esglésies, com les que encara es conserven just després de l'entrada al recinte, de fabricants d'indianes i grans comerciants, com ara Gabriel Bonaplata i Esteve Guilla, datades el mateix 1819.

El referent que Ginesi va imitar és l'anomenat cementiri de tipus mediterrani, inspirat en el de Pisa construït al final del segle XIII. Les seves característiques principals són la planta rectangular, de tipus claustral envoltada de murs perimetrals elevats; una entrada monumental envoltada per una plaça semicircular; una capella i dependències auxiliars al final de l'eix principal del recinte, en el centre del qual es troba un monument —habitualment una creu—,

i quatre departaments per a les inhumacions. En el cas del de Poblenou, aquest monument central és el cenotafi dedicat a la memòria de les víctimes del brot de febre groga de 1821, que va ocasionar més de 6.000 morts.

La Reial Acadèmia de Belles Arts de San Fernando, com ja feien altres acadèmies similars de la resta d'Europa, va fixar el seu cànon de cementiri prototípic a partir de les principals característiques del cementiri mediterrani. Els acadèmics van viatjar per tot Europa i van redactar memòries sobre els cementiris d'altres ciutats que calia imitar, com els de Mòdena, Torí, Livorno o Viena. Com a institució encarregada d'aprovar els programes arquitectònics de les noves construccions d'edificis monumentals a Espanya, l'Acadèmia va imposar el seu cànon estètic i aquest va tenir

“L'estira i arronsa entre Bisbat i Ajuntament per la gestió del cementiri va ser una constant des de la seva construcció, però el 1835, en plena revolució liberal, es va decantar del vessant municipal”.

una traducció nítida en els grans cementiris construïts durant les primeres dècades del segle XIX a Madrid, Cadis, Sevilla, Granada, Saragossa i també a Barcelona.

A l'arxiu de l'Acadèmia es conserven vint-i-set projectes que van ser realitzats com a exercicis dels estudiants entre els anys 1787 i 1845. D'aquests, un guarda estretes similituds amb el projecte d'Antonio Ginesi. Es tracta d'un projecte de Miguel Arévalo, sense datar, per a la ciutat de Valladolid. La façana, de les mateixes característiques que la de Barcelona, també integra dues piràmides idèntiques a les de l'italià. El gust per l'estètica egípcia es va portar fins al límit en un altre projecte no realitzat: el novembre de 1832 Ramon Moler proposava un nou cementiri general per a Barcelona basat en una gran piràmide en el centre d'una creu grega.

LA MONUMENTALITZACIÓ DEL RECINTE

L'estira i arronsa entre el Bisbat i l'Ajuntament per la gestió del cementiri va ser una constant des de la seva construcció i el 1835, en plena revolució liberal, es va decantar cap al vessant municipal, quan una llei va transferir als ajuntaments la titularitat dels recintes. Va ser durant el període del cèlebre governador civil progressista José Melchor Prat, personatge que es va implicar decididament en la revitalització de la societat i la política barcelonines de mitjan segle XIX, quan el cementiri va passar irreversiblement a l'esfera de l'Ajuntament. La nova etapa va tenir algunes conseqüències rellevants, com ara la formació del nucli del recinte protestant, la redacció d'un nou reglament que substituïa el de 1819 de l'època del bisbe Sitjar, el projecte de l'ampliació i fins i tot la normalització lingüística dels textos dels epitafis amb la col·laboració d'una institució, l'Acadèmia de Bones Lletres, que experimentava en aquells anys un ric i influent període que la convertia en una veritable acadèmia nacional, molt abans de la creació de l'Institut d'Estudis Catalans.

Convertit en lloc de passeig per als barcelonins, consta que a mitjan segle XIX s'elaborava una publicació que recollia les inscripcions funeràries més singulars. Una és, sens dubte, el testimoni d'un home que suposadament narra en primera persona la causa de la seva mort: “Josep Verneda em digué. Jo, que sense mals ni danys, passats setanta-nou anys, robust i trempat visqué, un metge... no diré qui, sols un dia em visità, un vomitiu m'ordenà, responguí que no'l volia; em digué que em curaria i vaig morir l'endemà” (departament primer, perímetre, nínxol 3719).

“Mig segle després del brot de febre groga del Trienni Liberal, el 1870, en un nou context revolucionari, un nou brot va posar de manifest la problemàtica de l'estat del cementiri”.

A principis de la dècada de 1840, al temps que Josep Mas i Vila treballava en la construcció de la façana neoclàssica de la Casa de la Ciutat, construïa el pòrtic de l'entrada principal al cementiri, que anteriorment havia estat una simple porta d'accés, tal com es pot observar en gravats de títols de propietat de diversos anys.

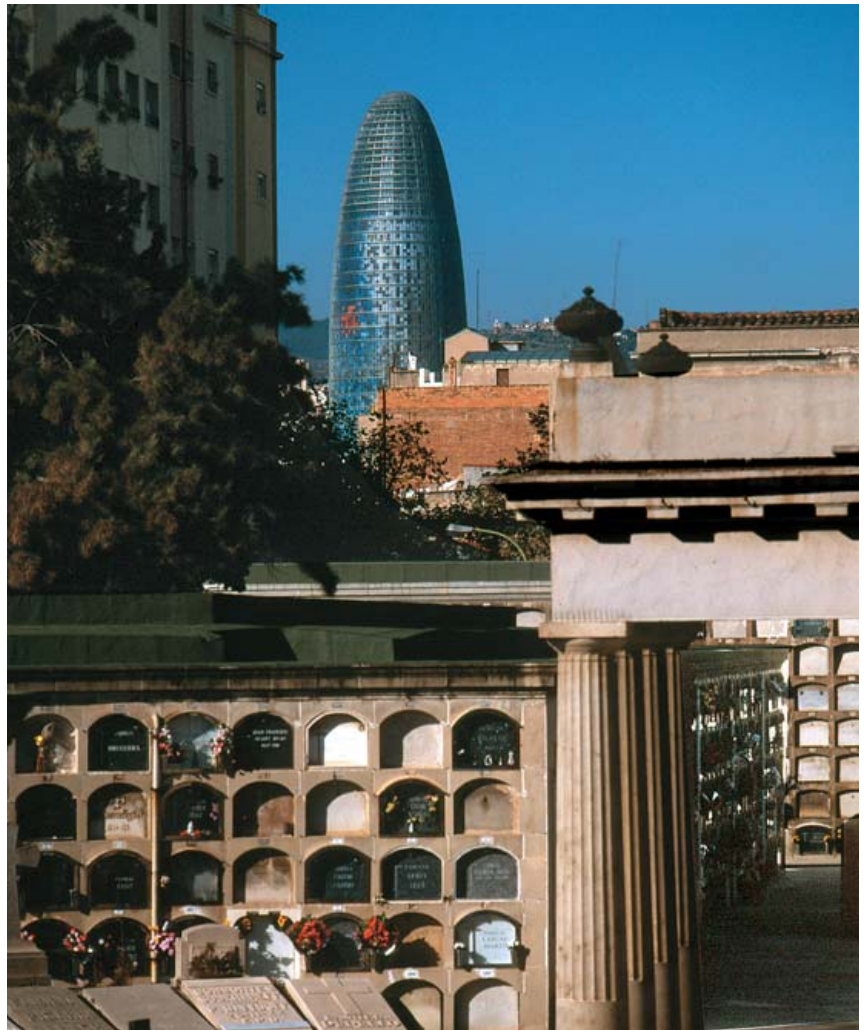
El 1846 –un cop instaurat al país el règim moderat conservador–, l'arquitecte Miquel Garriga i Roca, en un article publicat a les pàgines del *Boletín Enciclopédico de Nobles Artes*, proposa monumentalitzar el conjunt, mitjançant la seva ampliació per a les classes benestants i la construcció de panteons familiars. Un any abans de l'inici dels treballs a càrrec de l'arquitecte Juan Nolla Cortés, el 1848 l'Ajuntament aconseguia l'annexió dels terrenys on estava situat el cementiri i el passeig que hi menava (avuiavinguda d'Icària), que fins llavors encara pertanyien al municipi de Sant Martí de Provençals.

Amb els anys, al nou departament es concentraran els panteons i capelles monumentals de les grans famílies industrials i financeres de la segona meitat del segle XIX, com ara els Bonaplata, Arañó, Ricart, Jaumeandreu, Muntadas, Güell i Arnús; indians com Daniel Arabitg; els alcaldes Marià de Cabanes i Manuel Porcar; els Brusí; el músic i polític Anselm Clavé, i nínxols com el de l'ideòleg Valentí Almirall, entre molts altres.

Una de les aportacions de gran qualitat de Nolla en l'ampliació del recinte de Ginesi va ser, sens dubte, la nova Sala de Junes. Aquest esplèndid edifici de 1852, que es conserva actualment intacte en tots els seus elements originals tant exteriors com interiors, dels quals destaca l'estucat de l'interior, encara avui no té llum elèctrica, com tampoc no en té la resta del cementiri –a excepció de les oficines–, que es tanca quan cau el sol. En l'actualitat aquest edifici neoclàssic acull l'arxiu històric del cementiri, que reclama una actuació de millora urgent. En aquest valuós fons es conserven els expedients d'edificació dels panteons del recinte i els llibres de registre d'inhumacions dels segles XIX i XX, així com altres expedients històrics dels cementiris de Montjuïc, Sarrià, Sant Andreu, Sants, Les Corts i Horta, entre d'altres.

L'OFEC DEL CEMENTIRI

Al seu plànol d'eixample, Cerdà suprimia el cementiri del Poblenou i ubicava el nou en una zona limítrofa dels municipis de Gràcia i Sant Martí, una altra vegada en

terrenys que no pertanyien al municipi de Barcelona, externalitzant del seu terme les infraestructures incòmodes, fet que va provocar el rebuig dels municipis del Pla, que van aconseguir d'avortar el projecte concebut des de la plaça de Sant Jaume però que finalment serien annexionats al final de segle. El 1858, quaranta anys després de la seva posada en marxa, es calculava que des de 1819 s'havien enterrat uns 151.000 cossos en 12.250 sepultures. Durant les dècades de 1860 i 1870 la densificació del cementiri va ser espectacular, amb l'autorització per construir nous panteons i capelles laterals a l'interior de les illes del primer departament, que fins llavors havien estat zones enjardinades, i la construcció de noves galeries de nínxols i panteons al departament tercer, antigament anomenat “dels pobres”, on encara avui es conserven els pilars de les fosses comunes posteriors a 1855, testimoni genuí de la Barcelona treballadora, popular i anònima.

Les divergències entre l'Ajuntament i la junta autònoma del cementiri, sumades a la inestabilitat política general, van provocar la degradació gradual del recinte. Mig segle després del brot de febre groga del Trienni Liberal, el 1870, en un nou context revolucionari, un nou brot va posar de manifest la

problemàtica de l'estat del cementiri i l'Ajuntament va recórrer completament la seva direcció per intentar donar resposta als reptes que tenia plantejats.

Tot i que la llei municipal de 1877 determinava que l'administració dels cementiris era competència municipal, l'enfortiment de l'Església durant el règim conservador de la Restauració va reanimar el debat entre l'Ajuntament i el Bisbat tant pel que fa a la gestió del cementiri com quant a l'emplaçament del nou que s'havia de construir. En el rerefons de la discussió també planava una qüestió econòmica: la major capacitat que reclamava l'Ajuntament d'imposar arbitris sobre els enterraments, en detriment dels que percebia l'Església. De l'enfrontament entre el bisbe Urquinaona i l'alcalde Rius i Taulet, que havia promès una nova necròpolis a la muntanya de Montjuïc, en va sortir vencedor el cèlebre alcalde liberal, que el 1883 inaugurava el nou recinte. Com ja havia succeït amb el del Poblenou, poc després de la seva inauguració, el cementiri de Montjuïc es va estrenar dramàticament i massivament amb una altra epidèmia, la de còlera de 1885, amb més de 1.300 morts.

L'absència de panteons modernistes al Poblenou denota clarament que el centre d'atenció s'ha traslladat a

Montjuïc. Poques famílies són les que construïren nous panteons a la zona noble del Poblenou, com el de la Prats-Marsó, que en l'actualitat es troba molt degradat.

Amb la regeneració de la vida política municipal arran de les eleccions de 1901 el recinte del Poblenou va experimentar una nova etapa de vitalitat. El 1906 la Comissió de Cementiris va proposar al ple municipal la "neutralització", és a dir, la secularització, de tots els cementiris no només de la ciutat, sinó d'Espanya. La iniciativa, tanmateix, no va trobar el suport d'altres ajuntaments i no va prosperar. No va ser fins mig quart de segle després, amb la proclamació de la II República, que la competència exclusiva dels cementiris civils va ser municipal i es van enderrocar les tàpies que separaven els recintes catòlics dels civils i d'altres confessions. El novembre de 1931, al mateix temps que el Govern municipal republicà acordava l'enderroc d'aquestes tàpies, també s'acordava "la continuació imprescindible de les obres de reparació dels nínxols i sepultures en estat ruïnós del cementiri de l'Est". El desembre de 1938, des de Burgos, el franquisme derogava totes les lleis republicanes i ordenava la reconstruc-

(passa a la pàgina 17)

Arc-capella de Francesc de Paula del Villar i detall del panteó d'Evarist Arnús, obra d'Elies Rogent.

A la pàgina anterior, el cementiri amb la torre Agbar al fons.

A les pàgines següents, nínxol del "Santet", escultura de Rafael Atché i panteó en marbre de Carrara d'Andrés Anglada.

UN MIRALL DE LES CLASSES SOCIALS A LA BARCELONA DEL PERÍODE 1819-1890

El cementiri vell, de l'Est o del Poble Nou, és part integrant dels projectes de futur que durant el segle XIX van promoure el desenvolupament de Barcelona i resultat de les iniciatives culturals i polítiques que van donar forma a la ciutat moderna. Construït per Antonio Ginesi el 1819 i ampliat per Joan Nolla entre 1848 i 1852, els seus anys d'esplendor arriben fins a la celebració de l'Exposició Universal de l'any 1888. Durant aquests anys el cementiri vell va participar plenament en els processos històrics que van marcar l'evolució de la ciutat, va recrear els ideals i ambicions dels seus ciutadans i va ser escenari dels conflictes que els van oposar. La inauguració del cementiri de Montjuïc l'any 1883 va iniciar el lent declivi del cementiri del Poble Nou. Al final del segle XIX el vell recinte funerari s'havia quedat petit per acomodar el creixement de la ciutat i la riquesa de les seves classes benestants. La continuïtat dels esforços de tres generacions de comerciants i industrials barcelonins i l'èxit de les seves realitzacions econòmiques i polítiques no amaguen les profundes diferències que hi

havia entre els emprenedors de començament de segle i els seus néts. Entre una generació i l'altra hi ha la distància que separa la determinació revolucionària d'un grup social en ascens i en lluita contra el poder de l'aristocràcia i l'Església, i el caràcter profundament conservador d'una classe que, una vegada completada la seva revolució i ja al poder, està plenament dedicada a la preservació dels guanys i de l'*statu quo*.

La potència econòmica de la nova classe d'industrials, comerciants i financers barcelonins, així com la consolidació del seu poder polític, es van posar de manifest quan, l'any 1854, va començar l'enderrocament de les muralles de la ciutat. La caiguda de la muralla va iniciar la gran expansió urbana de la ciutat pel Pla de Barcelona amb la construcció del nou Eixample. Si l'enderrocament de les muralles de la ciutat simbolitza la puixança de la burgesia barcelonina, la construcció del nou recinte funerari per a mausoleus al cementiri vell manifesta la seva voluntat de diferenciació social i distinció cultural. L'elit barcelonina va destruir les barreres físiques que impediïen el seu ple desenvolupament econòmic (les muralles) al mateix temps que va aixecar murs socials i culturals per diferenciar-se de la resta de la societat (el nou recinte funerari). La creació del nou recinte dels mausoleus, la fundació del Banc de Barcelona (1844) i la inauguració de la nova seu del Liceu a la Rambla (1848) són fets similars que expressen la puixança econòmica i el desig de prestigi social de la burgesia barcelonina de l'època.

El cementiri vell conté la sepultura de molts homes i dones que van protagonitzar moments o esdeveniments que

van marcar l'evolució de la ciutat i en van determinar el caràcter. Les sepultures dels industrials Bonaplata, l'enginyer Narcís Monturiol, el polític Valentí Almirall o el novel·lista Narcís Oller, entre molts d'altres, ens parlen de l'agitada història de la ciutat. També hi trobem nombrosos homenatges a personalitats distingides per les seves virtuts socials de treball i honradesa. Epitafis de l'època reconeixen l'aportació de les noves professions liberals al progrés de la ciutat. Les dedicades a metges i magistrats són les més nombroses. Els nous valors eren la llei, la ciència i el treball, i els nous herois, els magistrats, els científics i els homes de negocis. Ells representaven i havien de garantir la justícia, el progrés i la riquesa contra l'amenaça sempre present dels privilegis i desigualtats, la superstició i la pobresa. El nou camp de batalla era la ciutat i els nous herois aquells qui la servien.

La Barcelona popular té també els seus herois al cementiri vell. Alguns, com els serenos que van perdre la vida ajudant veïns en una de les moltes epidèmies que van assolir la ciutat, representen les noves virtuts cíviques. D'altres, com els treballadors que van morir afusellats per defensar la llibertat, ens recorden la lluita de la classe treballadora pel reconeixement dels seus drets polítics. El més conegut, però, és Francesc Canals Ambrós, "el Santet". Aquest jove d'origen humil, conegut per la seva gran bondat i caritat, es va convertir immediatament després de la seva mort, a l'edat de vint-i-dos anys, en l'objecte de la devoció religiosa del poble de Barcelona. El culte al "Santet" arriba fins avui dia.

Elisa Martí López

“Durant la dictadura franquista l’abandó del cementiri va ser total. Diverses generacions de poblenovins no hi van poder enterrar els seus familiars perquè no hi cabia ningú més”.

(ve de la pàgina 15)

ció dels murs de separació, que es feia realitat després de l’ocupació de la ciutat el febrer següent. Als anys cinquanta i seixanta les obres de manteniment van ser les mínimes, com a preludi de l’anunciada desaparició del cementiri pel Pla de la Ribera de 1966 emparat per Porcioles, que pretenia convertir l’espai en una zona verda enmig de flamants promocions immobiliàries. Durant la dictadura franquista l’abandonament del cementiri va ser pràcticament total, tal com es reconeixia a principis dels setanta en un informe del Col·legi d’Arquitectes de Catalunya. La història del cementiri del Poblenou al llarg del segle XX va estar marcada pel seu progressiu declivi i malbaratament, fins a arribar a extrems pràcticament insostenibles. Aquest procés d’empobriment va ser paral·lel a una situació paradoxal. Diverses generacions de poblenovins no han pogut enterrar els seus familiars al cementiri perquè, senzillament, no hi cabia ningú més. Aquells que no tenien en propietat un nínxol o un panteó van haver de recórrer a les places disponibles als cementiris més propers, sobretot al de Sant Andreu. Sens dubte, un dels principals reptes amb els quals s’enfrontava el cementiri –com els de la resta de la ciutat exceptuant-ne el més modern, Collserola– era el règim de propietat a perpetuïtat que no exigia cap mena d’obligació respecte del seu manteniment i ocasionava l’abandonament de milers de sepultures, bé de famílies que no se’n feien càrrec o bé per la desaparició dels descendents. La reforma de les ordenances municipals de cementiris dutes a terme pels primers consistoris democràtics va contribuir a millorar aquesta situació. Tot i que també va obrir la porta a accions tan controvertides com la supressió del recinte dels protestants l’any 1985.

LA DESTRUCCIÓ DEL RECINTE PROTESTANT

A mitjan segle XIX, l’arribada a Barcelona de nombroses famílies europees de creences protestants va propiciar la construcció de nous cementiris civils, al marge de l’administració de l’Església. L’abril de 1855 una llei autoritzava la construcció de recintes no catòlics, tot i que no va ser fins a la dècada de 1870 quan es van generalitzar a tot el país gràcies als avenços socials de la revolució de 1868. En aquest sentit, Barcelona va ser una ciutat pionera perquè ja disposava d’un recinte per als no catòlics des de mitjans de segle.

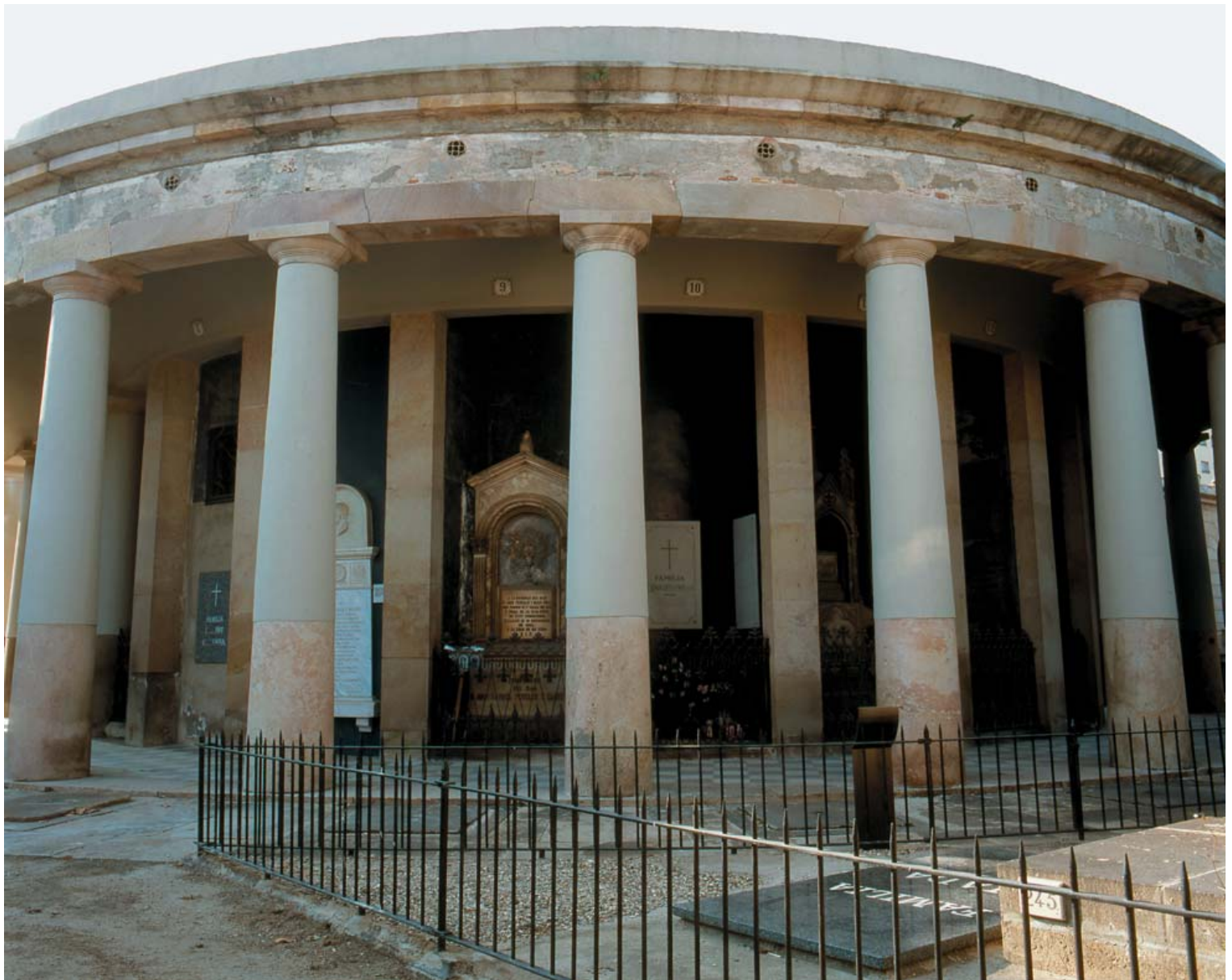
Les millores en la gestió dels cementiris de la dècada de 1980 també van comportar, malauradament, la supressió

del recinte dels protestants del Poblenou, que va ser àmpliament contestada per entitats ciutadanes, com ara l'Arxiu Històric del Poblenou. Les restes reclamades per familiars van ser exhumades i traslladades a d'altres indrets del cementiri i altres mostres del patrimoni del conjunt van desaparèixer, tot i el seu gran valor social, cultural i històric. Tot plegat per donar cabuda a una cinquantena de noves sepultures i eliminar un espai que havia arribat a ser un clos de males herbes per la manca de manteniment, tant de les famílies com de l'Ajuntament. Molt sovint, en la gestió del cementiri ha prevalgut més la rendibilitat econòmica que el seu valor cultural i fins i tot humà. Afortunadament, la situació ha canviat substancialment en els últims anys i ara els cementiris barcelonins no només tenen la perspectiva de la modernització integral, sinó també la seva plena revalorització.

El que va ser una pràctica comuna en els períodes més reaccionaris dels segles XIX i XX, tanmateix, no ho hauria d'haver estat a la Barcelona preolímpica. Uns anys després de l'amputació del recinte protestant, tot el cementiri va ser inclòs al Catàleg de Patrimoni Històric i Artístic. El cas del Poblenou contrasta amb el que ha succeït fa poc a Santander, on el cementiri protestant ha estat inclòs en l'Inventari General de Patrimoni Cultural de Cantàbria per la seva singularitat històrica i social.

Avui dia les restes del recinte protestant es redueixen a poc més de tres elements –un àngel amputat, una làpida i una figura jacent femenina–, que ara s'han integrat en l'ornamentació d'aquest departament, que acull bona part de les sepultures de famílies d'ètnia gitana, amb les seves característiques figures humanes de grans dimensions, algunes a mida real, permanentment embellides per nombroses flors.

REPTES DE FUTUR

El cementiri del Poble Nou del segle XXI s'enfronta amb la plena acceptació del seu significat per part de les institucions i de la societat mateixa. Cal continuar amb la recuperació dels nínxols i panteons malmesos, que encara són molts, i la millora de la pavimentació interna, que ara es redueix a una d'urgència que no s'adiu amb la significació de l'espai.

I també calen fórmules imaginatives per implicar la resta de la societat civil en la millora del cementiri. La seva riquesa artística i històrica és evident, encara que aquesta constatació probablement no està acompanyada de les mesures adients. El cementiri del Poble Nou, com tants d'altres, és un veritable museu a l'aire lliure. Ja fa anys que Oriol Bohigas, quan altres arquitectes s'atrevien a demanar la desaparició del recinte, va defensar la seva naturalesa com a catàleg de l'arquitectura de l'època. La seva conservació i les mesures encaminades a la seva restauració haurien de figurar en un lloc destacat de les polítiques de conservació i protecció del patrimoni. Les campanyes de l'Institut Municipal de Paisatge Urbà i Qualitat de Vida també s'haurien d'estendre als cementiris municipals, així com els programes ocupacionals de Barcelona Activa. I cal no oblidar les ajudes de les institucions europees: recent-

A la pàgina anterior, peristil de la capella del cementiri, projectada per Antonio Ginesi. Damunt d'aquestes línies, grup de l'escultor genovès Fabiani, en un panteó construït el 1880 per Pere Bassegoda.

“Cal continuar amb la recuperació dels nínxols i panteons malmesos i amb la millora de la pavimentació. S'ha d'implicar la societat civil en la millora del cementiri”.

ment s'ha dut a terme el projecte Scene, finançat pel programa Cultura 2000 de la Comissió Europea i impulsat per les ciutats de Bolonya, Ljubljana, Estocolm i VÍlnius amb l'objectiu de restaurar panteons monumentals dels seus respectius cementiris.

Els de Barcelona formen part, des de la seva constitució el novembre de 2001, de la xarxa de cementiris històrics i monumentals de l'Associació Europea de Cementiris Significatius, que aplega aquestes ciutats i una cinquantena més de tot el continent, precisament amb l'objectiu de revaloritzar els cementiris com a patrimoni cultural.

Tot i que a ningú se li escapa el potencial turístic del cementiri del Poble Nou –la Ruta n'és un clar exemple–, els recintes de Barcelona encara es troben molt lluny d'altres de la resta del continent que sí que han sabut treure-hi tot el profit. Un exemple paradigmàtic és el de Père-Lachaise a París, que disposa d'un web (www.pere-lachaise.com) que ofereix, entre d'altres, una espectacular visita virtual mitjançant fotografies interactives de 360°, amb informació detallada sobre la història del conjunt, sepultures de personatges públics, etc. També caldria estudiar la constitució d'una associació d'amics dels cementiris, tal com existeix en d'altres ciutats, com la del Highgate de Londres, on està enterrat Karl Marx, que cada any rep milers de visitants.

Si bé el cementiri està inclòs en el Catàleg de Patrimoni, la realitat és que, més enllà de la protecció de l'estructura del conjunt i la prohibició de sostracció d'elements d'interès, el recinte està subjecte al marc, potser poc ambiciós, de les ordenances actuals. Desenes de panteons de gran valor artístic, de nissagues que han exercit un paper determinant en la història social i política de Barcelona, es degraden per la inexorable acció del temps i l'incomprensible abandó dels seus legítims propietaris.

Els cementiris són espais de memòria extraordinaris i una font singular de coneixement. El del Poble Nou ja compta amb alguns treballs d'investigació de referència ineludible, com els de Jordi Pujol i Margarida Nadal i la guia d'Elisa Martí, i cal esperar que en el futur d'altres contribueixin a animar una temàtica que, tot i que aparentment no ho sembli, aporta nova llum sobre la vida dels ciutadans de la Barcelona contemporània.